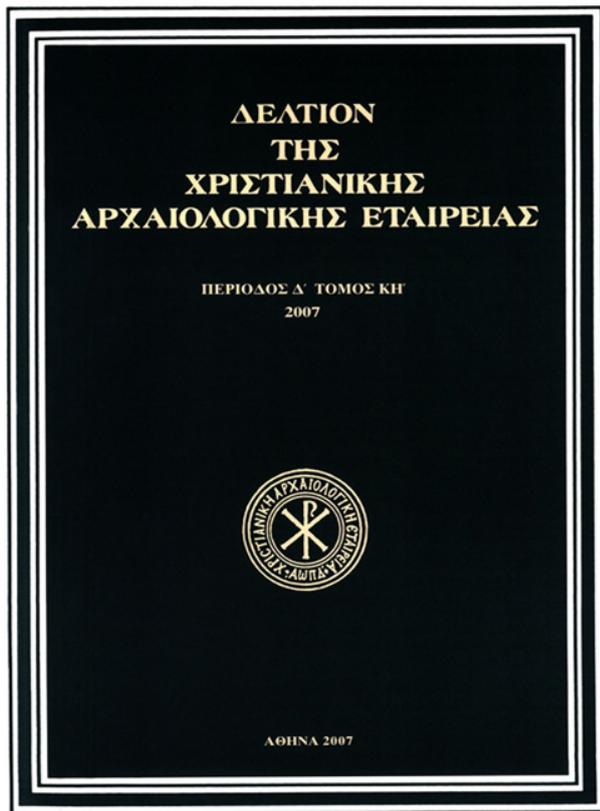

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 28 (2007)

Δελτίον ΧΑΕ 28 (2007), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Παύλου Μ. Μυλωνά (1915-2005)

Ο τοίχος της Πλατείας των Ελλήνων στη Βενετία και τα αρχαιακά τεκμήρια ιδιοκτησίας του

Χρύσα ΜΑΛΤΕΖΟΥ

doi: [10.12681/dchae.582](https://doi.org/10.12681/dchae.582)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΛΤΕΖΟΥ Χ. (2011). Ο τοίχος της Πλατείας των Ελλήνων στη Βενετία και τα αρχαιακά τεκμήρια ιδιοκτησίας του. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 28, 157-162. <https://doi.org/10.12681/dchae.582>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ο τοίχος της Πλατείας των Ελλήνων στη Βενετία και
τα αρχαιακά τεκμήρια ιδιοκτησίας του

Χρύσα ΜΑΛΤΕΖΟΥ

Περίοδος Δ', Τόμος ΚΗ' (2007) • Σελ. 157-162

ΑΘΗΝΑ 2007

Ο ΤΟΙΧΟΣ ΤΗΣ ΠΛΑΤΕΙΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΤΟΥ

Ἡ γειτονιά τῶν Ἑλλήνων στὴ Βενετία, τὸ γνωστὸ Campo dei Greci, ὅπου ἄλλοτε λειτουργοῦσε τὸ Φλαγγινιανὸ Κολλέγιο, σημερινὴ ἔδρα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν, συνορεύει δυτικὰ μὲ τὸ κανάλι τῶν Ἑλλήνων (γιο¹ dei Greci), νότια μὲ ψηλὸ τοῖχο πὺ χωρίζει τὸ Campo ἀπὸ τὴν πολυκατοικία τῶν Querini, βόρεια μὲ τὴν calle della Madonna καὶ ἀνατολικὰ μὲ τὴν calle dei Greci. Τὸν Νοέμβριο τοῦ 2005, οἱ ἰδιοκτῆτες τῆς ὁμορφῆς πολυκατοικίας κοινοποίησαν στὸ Ἰνστιτούτο τὴν πρόθεση νὰ ἀνακαινίσουν τὰ οἰκῆματά τους. Ὑπενθυμίζεται ὅτι τὸ 1953 ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα Βενετίας δώρισε στὸ Ἰνστιτούτο τὴν κινητὴ καὶ ἀκίνητη περιουσία της, μὲ ἀποτέλεσμα ἰδιοκτῆτης τοῦ Campo νὰ εἶναι πλέον τὸ ἴδρυμα². Ζήτησαν, λοιπόν, οἱ ἰδιοκτῆτες τῆς γειτονικῆς πολυκατοικίας ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο τὴν ἄδεια προσωρινῆς χρήσης τῆς αὐτῆς πὺ περιβάλλει τὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, γὰ νὰ μεταφέρουν οἰκοδομικὰ ὑλικά καὶ νὰ στήσουν σκαλωσιά, προκεκμένου νὰ συντηρηθεῖ μαζί μὲ τὸ οἶκμα καὶ ὁ ἐνδιάμεσος ἰδιοκτῆτος ψηλὸς τοῖχος. Τὸ αἶτημα ἦταν ἀπλὸ καὶ οἱ κανόνες τῆς καλῆς γειτονίας ἐπέβαλλαν τὴν ἱκανοποίησή του. Ὅμως, ἄλλη ἔμελλε νὰ εἶναι ἡ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων.

Μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη τῶν μελῶν τῆς Διαχειριστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἰνστιτούτου, ἤμουν ἔτοιμη νὰ χορηγήσω ἐκ μέρους τοῦ ἰδρύματος τὴ σχετικὴ ἄδεια, ὅταν εὐτυχῶς

θυμῆθηκα ὅτι ὁ Ἰωάννης Βελοῦδης, στὸ τέλος τοῦ συγγραμμάτος του *Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία...*, δημοσιεύει, στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα, ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές «ἐπὶ λιθίνας πλάκας ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἐν Βενετία ναοῦ τοῦ Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου». Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς δημοσιεύεται ἐπιγραφή «πρὸς τὸν ἀντικρὺ τῆς Νοτίας τοῦ Ναοῦ Πύλης τοῖχον, παράπλευρον τῷ Μοναστηρίῳ»³. Μὲ βάση τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς, στὰ ἰταλικά, πὺ παρατίθεται πῶ κάτω, ὁ τοῖχος εἶχε ἀνεγερθεῖ τὸ 1807 καὶ ἀνήκε στὴν ἰδιοκτησία τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος, ἡ ὁποία εἶχε ἀναλάβει τὴ δαπάνη τῆς κατασκευῆς:

Muro di proprietà assoluta di questa/ Nazione Greca/ ricostruito l' anno 1807/ con li proprj suoi danari/ in virtù dell' accordo formato/ con la famiglia Querini/ li 24 M(ar)zo anno sud(et)to/ ed approvato dal Consiglio municipale de' Savj/ con decreto dei 24 Aprile susseguente⁴/ in forza del quale si fece apporre/ la p(re)se)nte lapide a perpetua memoria.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Βελοῦδη, στὴν ἐπιγραφή μνημονεύεται ὅτι ἡ *Nazione Greca*, πρὶν ἀπὸ δύο σχεδὸν αἰῶνες, εἶχε μὲ δικὰ της ἔξοδα ἀνεγείρει αὐτὸν τὸν τοῖχο πὺ ἀνήκε στὴν ἀπόλυτη κυριότητά της (*proprietà assoluta*). Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ τοῖχος πὺ μνημονεύεται στὴν ἐπιγραφή, τὴν ὁποία εἶχε μεταγράψει ὁ Βελοῦδης, δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ ἐκεῖνον πὺ σχεδίαζαν νὰ ἐπισκευάσουν οἱ γείτονες τοῦ Ἰνστιτούτου, πιστεύοντας πὺς ἦταν δικὸς τους. Στὸν τοῖχο ὑπάρχει πράγμα-

¹ Ὁ Ἰωάννης Βελοῦδης (*Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία. Ἱστορικὸν ὑπόμνημα*, Βενετία 1893²) ἀποκαλεῖ τὰ κανάλια τῆς Βενετίας «σωλήνες».

² Πὰ τὴν πράξη δωρεᾶς βλ. *Ἑλληνικὸ Ἰνστιτούτο Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας. Πενήντα χρόνια ἐπιστημονικῆς διαδρομῆς 1955-2005*, κείμενο Χρύσα Μαλτέζου, Βενετία - Ἀθήνα 2005, 11-13.

³ Ὁ.π., 18 (*Ἐπιγραφαί...*). Ἡ ἐπιγραφή εἶχε, ἐπίσης, ἀντιγραφεῖ ἀπὸ τὸν Emmanuele Antonio Cicogna (βλ. μεταθανάτια ἔκδοση: *Corpus delle Iscrizioni di Venezia e delle isole della laguna veneta di Emmanuele Antonio Cicogna*, opera compilata da Piero Pazzi con il con-

tributo di Sara Bergamasco, Βενετία 2001).

⁴ Ἡ ἀπόφαση τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου τῶν Σοφῶν ἐκδόθηκε στὶς 28 καὶ ὄχι στὶς 24 Ἀπριλίου (βλ. παρακάτω). Ἡ λανθασμένη μνεία τῆς ἡμέρας στὴ μεταγραφή δηλώνει εἴτε ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἦταν σβησμένη ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Βελοῦδη, ὅποτε ὁ τελευταῖος δὲν μπόρεσε νὰ διακρίνει τὸν ἀριθμὸ 8 καὶ τὸν ἐξέλαβε ὡς 4, εἴτε, πάλι, ὅτι τὸ λάθος ὀφείλεται σὲ παραδρομὴ. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ λανθασμένη μνεία ὑπάρχει καὶ στὴν ἔκδοση τοῦ Cicogna: πιθανότατα ὁ βενετὸς λόγιος νὰ μὴν εἶχε ἀντιγράψει ὁ ἴδιος τὴν ἐπιγραφή, ἀλλὰ νὰ εἶχε βαισιστεῖ στὴ μεταγραφή τοῦ Βελοῦδη.

τι τοποθετημένη πλάκα με επιγραφή, που έχει ωστόσο ανεπανόρθωτα φθαρεί από τον χρόνο, έτσι ώστε να διακρίνονται με δυσκολία λιγοστά γράμματα από το κείμενο. Με άλλα λόγια, το Ίνστιτούτο διέθετε ως τίτλο ιδιοκτησίας του τοίχου μονάχα το κείμενο της έκδεδομένης από τον Βελούδη επιγραφής, αφανισμένης σήμερα στο μεγαλύτερο μέρος της. Είναι προφανές ότι με αυτά τα δεδομένα ήταν αδύνατο να διεκδικήσει το ίδρυμα δικαιώματα ιδιοκτησίας του τοίχου. Στην ύδατινη άλλωστε πόλη της Βενετίας ο ιδιάζων οικοδομικός ιστός της ευνοεί πολλών ειδών αυθαιρεσίες, καθώς οικήματα, μεσοτοιχίες και αλύες δικτυώνονται μεταξύ τους και δημιουργούν πολύπλοκα συμπλέγματα.

Πά τα συμφέροντα του Ίνστιτούτου ή κατάσταση που είχε διαμορφωθεί ήταν δυσάρεστη. Με σκοπό την κατοχύρωση των περιουσιακών δικαιωμάτων του, αναζητήσα τότε σχετικά στοιχεία στο πλούσιο ιστορικό αρχείο της Κοινότητας, που απόκειται στο ίδρυμα. Τα αποτελέσματα της έρευνας αποδείχθηκαν απροσδοκίως θετικά και συνηγορούσαν υπέρ του Ίνστιτούτου. Το αρχαικό υλικό που εντοπίστηκε αναφέρεται με λεπτομέρειες στις τύχες του τοίχου, ο οποίος έμελλε διακόσια περίπου χρόνια μετά την ανέγερσή του να καταστεί το μίλο της ξριδος ανάμεσα σε Έλληνες και Βενετούς⁵.

Η δέση των έγγραφων που επισημάνθηκε στο αρχείο επιγράφεται: *Dieciotto documenti relativi al muro consortivo colla casa Querini, eretto a proprie spese dalla Nazione Greca, nell'anno 1807*. Στην πρώτη σελίδα του διφύλλου που περικλείει τα δεμένα με νήμα έγγραφα υπάρχει, γραμμένη με το χέρι του Κωνσταντίνου Καβάκου, αρχαιοφύλακα⁶ και προέδρου της Κοινότητας (*Gastaldo* ή *Guardian Grande*) κατά τα έτη 1799 και 1806⁷, ή σημείωση: *Disegni, supliche, documenti, decreti del Consiglio Municipale de' Savij, ed accordo seguito colla famiglia Querini nell'anno 1807, sotto il guardianato del signor Costantino Cavaco per il muro da stropo, situato al lato destro della chiesa e fabbricato a spese della Nazione*. Το πρώτο έγγραφο της δέσης, χρονολογημένο στις 13 Απριλίου 1804, είναι ή έκθεση του Ιταλού αρχιτέκτονα Girolamo Corbolin που είχε κληθεί από τον πρόεδρο της Έλληνικής Κοινότη-

τας της Βενετίας, Δημήτριο Λαζάρου⁸, να προβεί σε αυτοψία, για να γνωμοδοτήσει ως προς τη στατική κατάσταση του τοίχου. Και τούτο, γιατί ο τοίχος, στο προαύλιο της εκκλησίας, παρουσίαζε επικίνδυνη κλίση και έθετε σε κίνδυνο την ασφάλεια των περιοίκων. *‘O pubblico perito ed architetto* έντελλόταν να προτείνει ποιές εργασίες ήταν απαραίτητο να γίνουν για τη στερέωση του τοίχου και να υποβάλει στον πρόεδρο αντίστοιχο προϋπολογισμό δαπανών. *‘O Corbolin* περιέγραψε στην έκθεσή του την κακή κατάσταση διατήρησης του τοίχου, χαρακτηρίζοντάς τον άκρως επικίνδυνο (*roninoso, per nulla sicuro, vecchio, insussistente*). Είχε, γράφει, ύψος 30 πόδια⁹ και άκουμπούσε από τη μιά μεριά στο καμπαναριό, σε μήκος 27 ποδιών, και από την άλλη στο μοναστήρι των έλληνιδων μοναχών σε μήκος 51 ποδιών, χωρίς ένδιάμεση στηρίξη. Στα σημεία των δύο παραστάδων, που βρίσκονταν ή πρώτη προς το κανάλι και ή δεύτερη προς το μοναστήρι, ο τοίχος έγερνε 10 και 8 ούγκιες¹⁰ αντίστοιχα. Πά να θεραπευθεί το κακό, έπρεπε, σύμφωνα με την άποψη του αρχιτέκτονα, να κατεδαφιστεί όλος ο τοίχος και να ξανακτιστεί, με τρεις παραστάδες αυτήν τη φορά αντί των δύο και με πάχος όχι λιγότερο της μιάμισης πέτρας. Το ύψος της δαπάνης υπολογιζόταν στις 3.050 λίρες περίπου. Μιά άλλη, φθηνότερη λύση, ύψους δαπάνης 1.155 λιρών, πάντα σύμφωνα με τον ίδιο αρχιτέκτονα, ήταν να τοποθετηθούν στον τοίχο, ανάμεσα στις παραστάδες, τρεις άντηρίδες, ύψους 20 και περισσότερων ποδιών. *‘Ομως*, οί άντηρίδες θα καταλάμβαναν μέρος της αλύης (μήκος 5 ποδιών) και θα έφταναν ως το πέτρωμα του πηγαδιού. *‘Επιπλέον*, στις γωνιές θα μαζεύονταν κάθε λογής σκουπίδια και άκαθαρσίες, με κίνδυνο να βρωμίσει το νερό του κοντινού πηγαδιού που ήταν θαυμάσιο (*acqua perfettissima*). Θα μπορούσαν, επίσης, να στερεωθούν στα δοκάρια των όμορων οικήμάτων σιδερένιοι γάντζοι, με την προϋπόθεση να επέτρεπαν –άπίθανο κατά τη γνώμη του Corbolin– την τοποθέτησή τους οί γείτονες ιδιοκτήτες. Μαζί με την έκθεσή του προς την Κοινότητα, ο αρχιτέκτονας κατέθεσε σχέδιο του τοίχου, στο οποίο είχε προσθέσει τις τρεις άντηρίδες¹¹.

⁵ Έλληνικό Ίνστιτούτο Βενετίας, *Παλαιό Αρχείο*, b. 35, φάκ. 512.

⁶ Πά τον Κωνσταντίνο Καβάκο ως αρχαιοφύλακα βλ. Cristina E. Papacosta - Francesca Cavazzana Romanelli, «La Confraternita dei Greci di Venezia e il suo archivio. Un modello condiviso di organizzazione della memoria documentaria», *Θησαυρίσματα* 31 (2001), 392-395 (όπου παλαιότερη βιβλιογραφία).

⁷ Βελούδης, *Έλλήνων όρθοδόξων άποικία*, 190.

⁸ *Ο.π.*

⁹ Ένα βενετικό πόδι άντιστοιχεί σε 35 εκατοστά περίπου.

¹⁰ Μία ούγκια άντιστοιχεί σε 30 γραμμάρια περίπου.

¹¹ Βλ. παρακάτω, *Αρχαιικά τεκμήρια*.

Τὸ ἀμέσως ἐπόμενο χρονολογικὰ ἔγγραφο εἶναι ἡ ἀναφορά πὸν ἀπηύθυνε, στίς 26 Σεπτεμβρίου 1806, πρὸς τὴν Κοινότητα ὁ ἴδιος *pubblico perito ed architetto*, Girolamo Corbolin. Σημειώνει στὸ ἔγγραφό του ὁ ἀρχιτέκτονας ὅτι ἡ Κοινότητα εἶχε περιοριστεῖ, προφανῶς λόγω τοῦ ὕψους τῆς δαπάνης πὸν ἀπαιτοῦσε τὸ ξανακτίσιμο τοῦ τοίχου, στὴν πρόχειρη, τὸ 1804, στερέωσή του με γάντζους¹². Ἀλλὰ μετὰ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ὁ τοῖχος φαίνεται πὸς εἶχε γείρει ἀκόμη περισσότερο, μετὰ ἀποτέλεσμα τὸ 1806, ἐπὶ προεδρίας Κωνσταντίνου Καβάκου, νὰ ἀποφασίσει ἡ Κοινότητα τὴν κατεδάφιση καὶ ἐπανοικοδόμησή του. Μετὰ τὴν ἐπιστάσια τοῦ Corbolin, ὁ πρωτομάστορας (*capo maestro*) κτίστης Valentin Sardi ἀνέλαβε νὰ ἐκτελέσει τὶς ἀπαιτούμενες ἐργασίες. Ὅταν ὁμως ὁ τοῖχος κατεδαφίστηκε, διαπιστώθηκε ὅτι ἡ κλίση του ὀφειλόταν στὸ γεγονός ὅτι ὁ κύριος τοῖχος (*muro maestro*) τῆς πολυκατοικίας τῶν ἀδελφῶν Querini, πὸν βρισκόταν ἀκριβῶς ἀπὸ πίσω, ἦταν μισογκρεμισμένος, ὅτι τὰ τοῦβλα καὶ οἱ σωριασμένες πέτρες εἶχαν φράξει τὴν calle di Grondale¹³, ἡ ὁποία χωρίζε τις δύο ἰδιοκτησίες, καὶ ὅτι τὸ οἰκοδομικὸ ὑλικό, ἀκουμπώντας στὸν τοῖχο τῆς Κοινότητας, τὸν ἔσπρωχνε πρὸς τὰ ἔξω μετὰ τις γνωστὲς συνέπειες. Ἄρα, ὁ νέος τοῖχος δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ κτιστεῖ, γιατί ἔπρεπε πρῶτα νὰ ἀπομακρυνθεῖ τὸ σωριασμένο ὑλικό καὶ νὰ ἐπισκευαστεῖ ὁ τοῖχος τῆς διπλανῆς πολυκατοικίας. Διαφορετικά, ὁ τοῖχος τῆς Κοινότητας ἔπρεπε, γὰρ λόγους ἀσφάλειας, νὰ ξανακτιστεῖ σὲ ἀρκετὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν μισογκρεμισμένο τοῖχο τῶν Querini, ὁπότε θὰ περιοριζόταν ἡ ἔκταση τῆς αὐτῆς εἰς βάρους τῆς κοινοτικῆς περιουσίας. Ἀπαραίτητη, λοιπόν, προϋπόθεση γιὰ νὰ κτιστεῖ ὁ τοῖχος στὴν αὐτὴ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων ἦταν νὰ ἐπισκευάσουν πρῶτα οἱ ἀδελφοὶ Querini τὸν τοῖχο τῶν οἰκημάτων τους.

Παρὰ τὸ δίκαιο αἶτημα τῆς Κοινότητας, οἱ γείτονες ἀδελφοὶ Vincenzo Pietro καὶ Lunardo Querini δὲν ἦταν διατεθειμένοι νὰ ἐπισκευάσουν τὸν μισογκρεμισμένο τοῖχο πὸν τοὺς ἀνῆκε, ἐμποδίζοντας ἔτσι τοὺς Ἑλληνας νὰ ξανακτίσουν τὸν τοῖχο τῆς αὐτῆς τους. Χρειάστηκε νὰ προσφύγει ὁ πρόεδρος Κωνσταντίνος Καβάκος στίς βενετικὲς ἀρχές καὶ νὰ ζητήσει τὴν παρέμβασή τους. Στίς 7 Ὀκτωβρίου 1806, μετὰ ἔγγραφο τοῦ πρὸς τὸ Δημοτικὸ Συμβούλιο τῶν Σοφῶν (*Municipale Consiglio de' Savj*), ὁ Καβάκος ἐξέθεσε τὴν ὅλη κατάσταση καὶ ζήτη-

σε ἀπὸ τὴν ἀρμόδια δημοτικὴ ὑπηρεσία νὰ ὑποχρεώσει τοὺς Querini νὰ ἀνταποκριθοῦν στὴν ὑποχρέωσή τους. Ἡ γραφειοκρατικὴ διαδικασία ἀποδείχθηκε χρονοβόρα. Οἱ βενετικὲς ἀρχές ἀπὸ τὴ μιά μεριά δικαίωσαν τὴν Κοινότητα, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ ρυθμοὶ πὸν ἀκολουθοῦσαν γιὰ τὴ διευθέτηση τοῦ ζητήματος ἦταν βραδύτατοι. Ὁ Καβάκος δὲν ἐγκατέλειψε τὰ πράγματα στὴν τύχη τους, ἀλλὰ προσπάθησε μετὰ νέες αἰτήσεις πρὸς τὸ Δημοτικὸ Συμβούλιο τῶν Σοφῶν νὰ ἐπιταχύνει τὴν πορεία τῶν διοικητικῶν ἐνεργειῶν. Τελικά, στίς 17 Ἰανουαρίου 1807, οἱ δημοτικὲς ἀρχές κοινοποίησαν στοὺς ἀδελφούς Querini τὴν ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου νὰ ἀναθέσουν σὲ μηχανικὸ τῆς ὑπηρεσίας τὴν κατεδάφιση τοῦ τοίχου τῶν οἰκημάτων τους, χρεώνοντας σ' ἐκείνους τὴ σχετικὴ δαπάνη.

Ἡ ἀπόφαση τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου τῶν Σοφῶν, τοῦ 1807, φάνηκε πὸς ἔδινε τέλος στὴ διαφορά μεταξὺ τῆς Κοινότητας καὶ τῶν ἰδιοκτητῶν τῆς διπλανῆς πολυκατοικίας. Ὡστόσο, σὲ ἀντίθεση μετὰ τοὺς Ἑλληνας πὸν μποροῦσαν, τώρα, χωρὶς κωλύματα, νὰ προχωρήσουν στίς οἰκοδομικὲς ἐργασίες, οἱ Querini ἀντιμετώπιζαν σοβαρὰ προβλήματα, γιατί ὄχι μόνο δὲν εἶχαν τὴν οικονομικὴ δυνατότητα νὰ ξανακτίσουν τὸν τοῖχο τους, ἀλλὰ κυρίως γιατί ἡ κατεδάφιση τοῦ κύριου τοίχου καὶ ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ ἔθετε σὲ κίνδυνο τὴν ἀσφάλεια τῶν δικῶν τους οἰκημάτων. Ἀποφάσισαν τότε νὰ προβοῦν σὲ φιλικὸ διακανονισμό μετὰ τοὺς Ἑλληνας, συμφωνώντας τὰ ἑξῆς:

α) Μετὰ δεδομένη τὴν οικονομικὴ ἀδυναμία, στὴν ὁποία βρισκόταν οἱ Querini, ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα προσφέρθηκε νὰ ἀναλάβει τὴ δαπάνη τῆς κατεδάφισης τοῦ ἤδη ἐρειπωμένου τοίχου τῶν οἰκημάτων τους καὶ τῆς ἀνέγερσης, μετὰ βάση συγκεκριμένο σχέδιο, συνημμένο στὸ συμφωνητικὸ, ἀντὶ δύο, ἐνὸς μόνο νέου τοίχου, στὴ θέση ὅπου ἦταν κτισμένος ὁ δικός τους. Ἡ Κοινότητα θὰ χρησιμοποιοῦσε στίς ἐργασίες τοῦβλα ἀπὸ τὸν γκρεμισμένο τοῖχο καὶ ὅποιο ἄλλο οἰκοδομικὸ ὑλικό ἔκρινε ὅτι μποροῦσε νὰ ἐπαναχρησιμοποιηθεῖ.

β) Ἡ δαπάνη τῆς ἐκτέλεσης τῶν ἐργασιῶν θὰ βάρυνε ἀποκλειστικά καὶ μόνο τὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα. Οἱ ἔλληνες «ἀδελφοὶ» φαίνεται πὸς δὲν ἀντιμετώπιζαν οἰκονομικὰ προβλήματα, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι εἶχαν περάσει λίγα μόνο χρόνια ἀπὸ τότε πὸν εἶχε δημευτεῖ, μετὰ τὴν ἐπικράτηση τῶν Γάλλων τοῦ Ναπολέοντα, μέρος τῆς πε-

¹² ... nel maggio 1804 è stato provvisoriamente assicurato con varie punte assicurate da giazie ed altre punte in piedi, come in simili circostanze si usa

(ἔγγραφο μετὰ χρονολογία 7 Ὀκτωβρίου 1806).

¹³ Grondal, gronda, grondaia: βεν. ὑδρορροή.

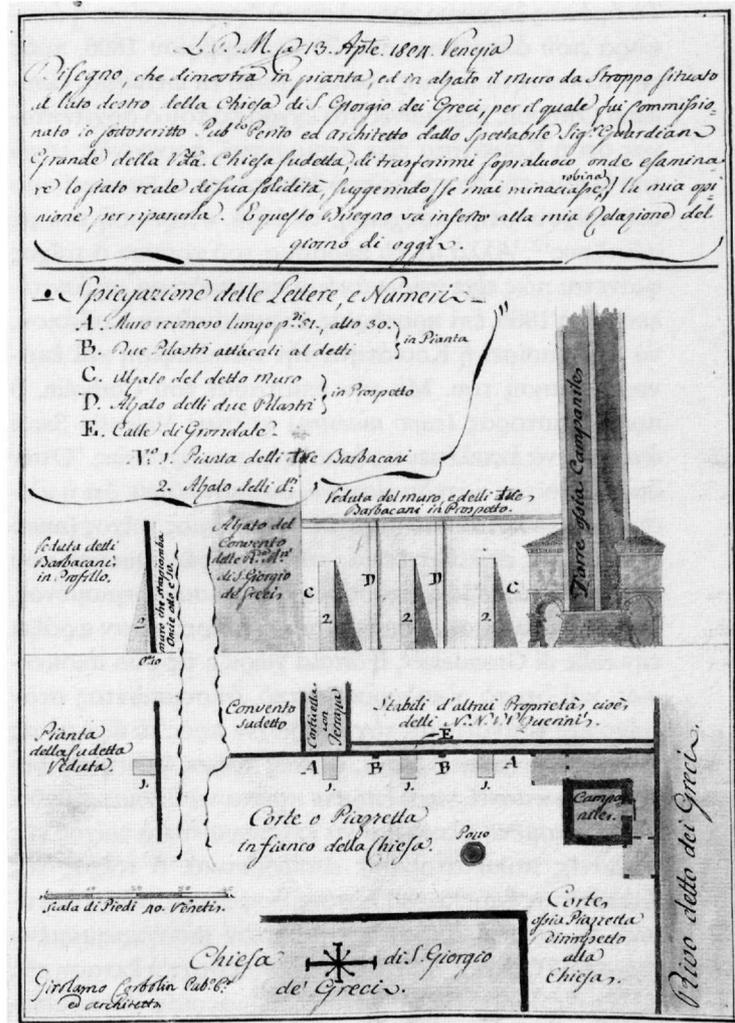
ριουσίας τους. Ο νέος τοίχος που θα χώριζε τις δύο ιδιοκτησίες θα άνηκε πλέον στην απόλυτη κυριότητα (*proprietà assoluta*) της Κοινότητας. Αναμνηστική πλάκα συμφωνήθηκε να τοποθετηθεί στον τοίχο, με τη μνεία ότι η Κοινότητα ήταν ιδιοκτήτρια του κτίσματος. Οί Querini δέν θα είχαν δικαίωμα να ανοίξουν παράθυρα στον τοίχο ή να άλλοιώσουν με όποιονδήποτε τρόπο την πρόσοψη.

γ) Έπειδή, πριν από την κατεδάφιση, ήταν απαραίτητο να γίνουν έργασίες στερέωσης σε κάθε όροφο της πολυκατοικίας, καθώς και ξυλουργικές έργασίες, συμφωνήθηκε ότι η σχετική δαπάνη θα βάρυνε τους αδελφούς Querini.

Το συμφωνητικό με χρονολογία 24 Μαρτίου 1807 φέρει τις υπογραφές του Guardian Grande, Κωνσταντίνου Καβάκου, του Vincenzo Piero Querini και του Giuseppe Crivellari, έξουσιοδοτημένου εκπροσώπου του Lunardo Querini. Έπειδή η μερίδα του ακινήτου, που άνηκε στον Vincenzo Piero Querini, είχε πουληθεί το 1806 στον ως τότε ένοικο Pasqual Marchesini, αλλά έκκρεμοüse ακόμη η οριστικοποίηση του πωλητηρίου, το συμφωνητικό το υπέγραψαν και δύο πληρεξούσιοι του νέου αγοραστή.

Το έγγραφο υποβλήθηκε στο Δημοτικό Συμβούλιο των Σοφών και εγκρίθηκε στις 28 Απριλίου του ίδιου έτους. Ο νέος πρόεδρος της Κοινότητας, Άνδρέας Τζιτζέλης¹⁴, ανέθεσε και πάλι στον ίδιο αρχιτέκτονα, Girolamo Corbolin, την εκτέλεση των εργασιών και την υποβολή νέου προϋπολογισμού δαπανών. Το ύψος της δαπάνης προϋπολογιζόταν να ανέλθει στις 8.434 βενετικές λίρες (ιταλικές λίρες 4.315, 50). Ως προς τη δαπάνη των στερεωτικών εργασιών, ο Vincenzo Piero Querini κατέβαλε στον πρόεδρο της Κοινότητας, με την υπογραφή χωριστού μεταξύ τους συμφωνητικού, μέρος του ποσού, ενώ το υπόλοιπο συμφωνήθηκε να πληρωθεί από τα ένοικια του οικήματος που είχε εκμισθωθεί στην Lodovica Sirocovich.

Σύμφωνα με το σχέδιο και την έκθεση του αρχιτέκτονα Corbolin, ο τοίχος θα κτιζόταν, όπως είχε ήδη ο ίδιος προτείνει το 1804, με τη διαφορά ότι θα είχε πάχος δύο πετρών, θα έμπαιναν σε διάφορα σημεία σιδερένιοι γάντζοι, στερεωμένοι στα δοκάρια, και σανίδες από λάρικα, ώστε να είναι εξασφαλισμένη απόλυτως ή σταθερότητά του. Άκόμη, το δώμα (*terrazzo*) θα καλυπτόταν με μαλτεζόπλακα σε όλη την εξωτερική του επιφάνεια, ώστε να διατηρηθεί σε καλή κατάσταση για μεγάλο χρονικό διάστημα και να μη χρειάζεται συνεχώς επεμβάσεις (*richiedendo l'opera una lunga durata e non un dispendio continuato*). Τέλος, στην έκθεσή του ο αρχιτέκτονας καταχώρισε το ακριβές κείμενο της επιγραφής, η οποία θα χαρασσόταν στην πλάκα που έπρεπε να το-

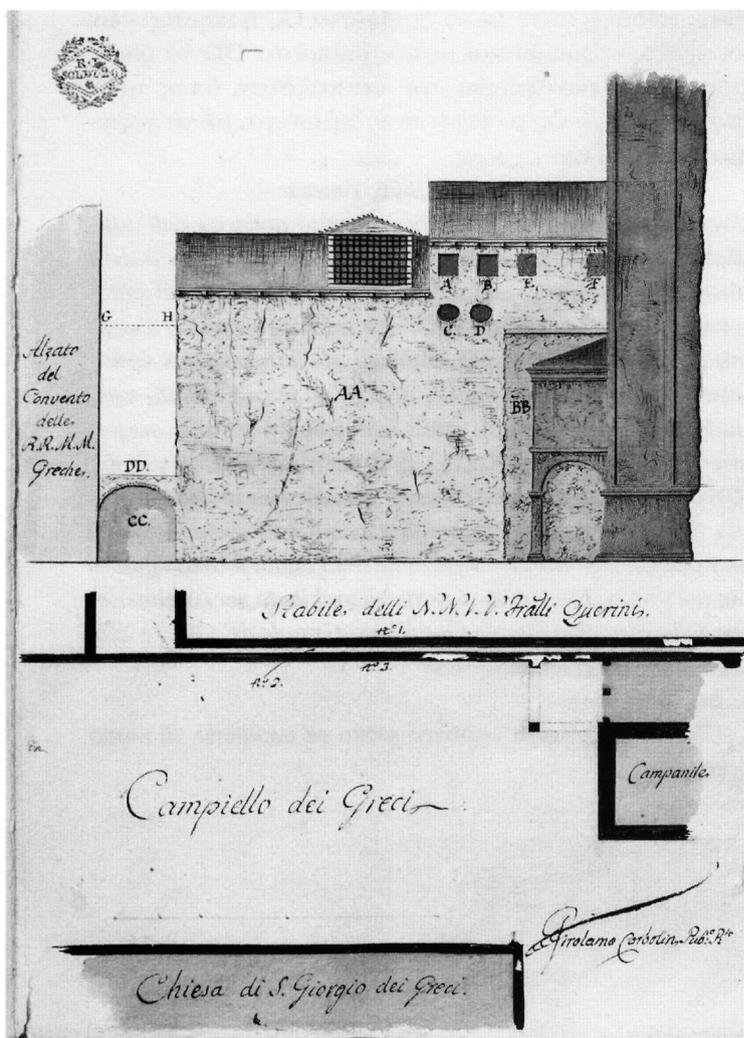

Εικ. 1. Σχέδιο του τοίχου με τις αντηρίδες.

ποθηθεί, σε ύψος έξι ποδιών, στον υπό ανέγερση τοίχο.

Μετά από πολύχρονες διαπραγματεύσεις με τους Βενετούς, οί Έλληνες έκτισαν επιτέλους τον τοίχο, με βάση το σχέδιο του αρχιτέκτονα και τους όρους του συμφωνητικού μεταξύ της Κοινότητας και των αδελφών Querini. Κι όταν πια ορθώθηκε, στην άκρη της αυλής, σε

¹⁴ Ο Άνδρέας Τζιτζέλης διετέλεσε πρόεδρος της Κοινότητας το 1808, 1814 και 1827 (Βελουδής, Έλλήνων ορθοδόξων αποικία, 190).

Εικ. 2. Σχέδιο του τοίχου maestro.

Ύψος ἕξι ποδιῶν, ὅπως εἶχε συμφωνηθεῖ, τοποθετήθηκε ἀναμνηστική πλάκα μὲ χαραγμένη ἐπιγραφή, γιὰ νὰ δηλώνει: *la proprietà ed assoluto diritto del muro stesso di ragione della Nazione, per l'effetto che in qualunque tempo avvenire per qualunque si sia pretesto, anche se lo stabile Querini venisse demolito, non possa essere turbata la di Lei assoluta proprietà tanto del muro medesimo che dell'aria relativa ...* Οἱ φράσεις αὐτές, βγαλμένες προφανῶς ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ Κωνσταντίνου Καβάκου, ἀποδείχθηκαν προφητικές. Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε στὴν ἀρχὴ τοῦ ἀρθροῦ, δύο σχεδὸν αἰῶνες ἀργότερα, φθίνοντος τοῦ 2005, οἱ νέοι ἰδιοκτῆτες τῆς πολυκατοικίας τῶν Querini πρόβαλαν ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ τοίχου. Τὸ χαραγμένο στὴν πλάκα κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς, συνταγμένο πιθανότατα ἀπὸ

τὸν Καβάκο, καὶ μεταγραμμένο, μισὸν αἰῶνα περίπου ἀργότερα, ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Βελοῦδη, καὶ κυρίως τὸ ἀρχαιολογικὸ ὑλικό, πὺ μὲ συγκινητικὴ προσήλωση στὴν ἱστορικὴ παράδοση τῆς Κοινότητος εἶχε ταξινομήσει καὶ καταλογογραφήσει, τὸ 1822, ὁ Κωνσταντῖνος Καβάκος, στάθηκαν οἱ μόνον μάρτυρες τοῦ ἰδιοκτησιακοῦ καθεστώτος τοῦ τοίχου στὸ Campo dei Greci. Ὅμως, τὰ στοιχεῖα πὺ ἔφερε στὸ φῶς ἢ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἦταν ἀδιάσειστα καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Βενετίας γνωρίζουν καλὰ τὴν ἀξία πὺ ἔχουν τὰ φυλαγμένα στὰ ἀρχεῖα τῆς πόλης τοὺς σχέδια καὶ ἔγγραφα. Μέσα σ' αὐτὴν τὴ συνάφεια, ἀναμενόμενη ἦταν ἡ ἀπόφαση τῶν ἰδιοκτητῶν τῆς πολυκατοικίας τῶν Querini. Σὲ ἔκτακτη συνέλευση τῆς πολυκατοικίας πὺ συγκλήθηκε στὶς 5 Δεκεμβρίου 2005, γιὰ νὰ συζητηθεῖ τὸ ἐπίμαχο ζήτημα τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ τοίχου, οἱ γείτονες Βενετοὶ ἀναγνώρισαν, μὲ βάση τὰ ἀρχαιολογικὰ ἔγγραφα τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅτι ὁ τοῖχος ἀνήκε στὴν ἀπόλυτη κυριότητα τῆς Κοινότητος, ἄρα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἴνστιτούτου. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, ὑπερασπιστὲς τῶν δικαιωμάτων τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας πρόβαλαν ἀπὸ τὸ παρελθὸν ἕνας ἀρχαιοφύλακας καὶ ἕνας ἱστορικός: ὁ Κωνσταντῖνος Καβάκος καὶ ὁ Ἰωάννης Βελοῦδης.

Αρχαιολογικά τεκμήρια

1. Σχέδιο τοίχου μὲ τὶς ἀντηρίδες σὲ προβολή, διαστ. 28×19 ἐκ., σὲ κλίμακα 40 βενετικῶν ποδιῶν. Συνημμένο στὴν ἔκθεση τοῦ ἀρχιτέκτονα Girolamo Corbolin πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα, τῆς 13ης Ἀπριλίου 1804 (Εἰκ. 1). Στὴν ἔκθεσή του ὁ ἀρχιτέκτονας σημειώνει ὅτι σχεδίασε μὲ μαῦρο μελάνι τὸν τοῖχο στὴν κατάσταση πὺ βρισκόταν τότε καὶ μὲ κόκκινο μελάνι τὶς ἀντηρίδες πὺ πρότεινε νὰ τοποθετηθοῦν γιὰ νὰ στερεωθεῖ τὸ κτίσμα. Σύμφωνα μὲ τὸ ὑπόμνημα πὺ συνοδεύει τὸ σχέδιο, δηλώνεται μὲ τὸ γράμμα Α ὁ κεκλιμένος τοῖχος, μήκους καὶ ὕψους 51 καὶ 30 ποδιῶν ἀντίστοιχα, μὲ τὸ γράμμα Β οἱ δύο παραστάδες, μὲ τὸ γράμμα C ἡ ὄψη τοῦ τοίχου, μὲ τὸ γράμμα D ἡ ὄψη τῶν παραστάδων καὶ μὲ τὸ γράμμα E ἡ calle di Grondale· μὲ τὸν ἀριθμὸ 1 δηλώνονται οἱ τρεῖς ἀντηρίδες καὶ μὲ τὸν ἀριθμὸ 2 ἡ ὄψη τους. Στὸ σχέδιο εἰκονίζονται ἀκόμη οἱ ὄψεις τῆς μονῆς τῶν ἐλλήνων μοναχῶν, τοῦ καμπαναριοῦ, τοῦ προαυλίου τῆς ἐκκλησίας, τοῦ καναλιοῦ τῶν Ἑλλήνων, μικρῆς αὐλῆς μὲ δῶμα καί, τέλος, ἡ τομὴ τοῦ τοίχου.

Laus Deo Maximo a 13 aprile 1804, Venezia
Disegno che dimostra in pianta ed in alzato il muro da stropo, situato al lato destro della chiesa di San Giorgio dei Greci, per il quale fui commissionato io sottoscritto, pubblico perito ed

architetto, dallo spettabile signor Guardian Grande della veneranda chiesa sudetta di trasferirmi sopraluoco, onde esaminare lo stato reale di sua solidità, suggerindo, se mai minaciasse ll rovina ll, la mia opinione per ripararla. E questo disegno va inserto alla mia relazione del giorno di oggi.

2. Σχέδιο ὄψεων τοῦ τοίχου ποῦ ἀποφασίστηκε νὰ κατεδαφιστεῖ καὶ νὰ ξανακτιστεῖ, ὅπως ἦταν πρὶν, καὶ τῆς μονῆς τῶν ἑλληνίδων μοναχῶν, διαστ. 29,30×20 ἐκ., σὲ κλίμακα 50 βενετικῶν ποδιῶν. Συντάκτης τοῦ σχεδίου εἶναι ὁ ἀρχιτέκτων Girolamo Corbolin. Συνημμένο στὸ συμφωνητικὸ μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητας καὶ τῶν ἀδελφῶν Querini, τῆς 24ης Μαρτίου 1806 (Εἰκ. 2). Σύμφωνα μετὰ τὸ ὑπόμνημα ποῦ συνοδεύει τὸ σχέδιο, δηλώνεται μετὰ τὸν ἀριθμὸ 1 ὁ μισογκρεμισμένος τοῖχος τῶν οἰκημάτων τῶν ἀδελφῶν Querini, μετὰ τὸν ἀριθμὸ 2 ἡ παλιὰ calle di Grondale ποῦ χώριζε τὶς δύο ἰδιοκτησίες, μετὰ τὸν ἀριθμὸ 3 ὁ ἤδη κατεδαφισμένος ἀπὸ τὴν Κοινότητα τοῖχος στὸ Campiello (μικρὴ πλατεία) τῶν Ἑλλήνων· μετὰ τὰ γράμματα AA δηλώνεται ἡ ὄψη τοῦ τοίχου τῆς πολυκατοικίας τῶν Querini ποῦ θὰ ξανακτιζόταν μετὰ ἔξοδα τῆς Κοινότητας, μετὰ τὰ γράμματα BB ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει ἀπὸ τὸν γκρεμισμένο τοῖχο τῆς Κοινότητας ποῦ

θὰ κατεδαφίζοταν, μετὰ τὰ γράμματα CC ἡ καμάρα τῶν οἰκημάτων Querini καὶ μετὰ τὰ γράμματα DD τὸ δῶμα τῶν οἰκημάτων Querini ποῦ θὰ κτιζόταν, ὅπως ἦταν πρὶν, μετὰ τοῖχο ὡς τὸ ὕψος ποῦ δηλώνεται μετὰ τὰ γράμματα G καὶ H.

a 24 marzo 1806, Venezia

Prospetto del muro maestro, riconosciuto rovinoso dall'uffiziale ingegnere del Consiglio Municipale de' Savj, il quale deve dietro all' intimazione 13 ottobre 1806, partecipata dal sunominato Consiglio alli signori Vincenzo Pietro e Fratello Querini, proprietarj dello stabile limitrofo al Campiello dei Greci, essere per intiero {per intiero} riattato da nuovo in tutto e per tutto simile al medesimo, vale a dire colli soli semplici sei fori marcati colle lettere A, B, C, D, E, F, guardanti il Campiello dei Greci anzidetto, dal capo maestro {maestro} muratore Valentin Sardi con quelli patti, modi e condizioni dichiariti nella carta di detto giorno che al presente resta unita; formato questo da me sottoscritto pubblico perito ed architetto per commissione dello spettabile attuale Guardianiano Grande de' Greci e delli signori fratelli Querini.

In fede di che ecc.

Girolamo Corbolin, pubblico perito ed architetto, di mano propria.

Chryssa Maltezo

THE WALL OF THE CAMPO DEI GRECI IN VENICE AND THE ARCHIVAL DOCUMENTATION OF ITS OWNERSHIP

The historian of the Greek Community in Venice, Giovanni Veludo, in his well-known treatise on the “*Ellinon orthodoxon apoikia ...*”, publishes an inscription, according to which the wall separating the Campo dei Greci from the adjacent apartment building was put up in 1807 and was the property of the Community. Prompted by recent claims to ownership of the wall by the tenants of the apartment building, the author carried out research in the Old Archive of the

Community, which is kept in the Hellenic Institute of Byzantine and Postbyzantine Studies in Venice, with the aim of locating archival material relating to the construction of the wall. This research brought to light documents and drawings of the period, which clearly demonstrate that the walls belong to the inalienable property of the Community, that is the Hellenic Institute. The findings of this archival research are presented in the article.